

دفتر اول

کلیات حقوق جزای عمومی

مدرسان شریف

فصل اول

« تعاریف »

تعریف حقوق جزای عمومی

حقوق جزای عمومی به معنی اصول، قواعد و مقرراتی است که به اصول حاکم بر تحقق جرایم و عناصر آن، مسئولیت کیفری، شرایط تحقق و موانع آن، چگونگی و کیفیت تعیین مجازات و اقدامات تأمینی تربیتی می‌پردازد. در این رشته اصول و قواعدی مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار داده می‌شود که مشترک همه‌ی جرایم بوده و جرم خاصی را مدنظر قرار نمی‌دهد. این رشته از حقوق جزا قواعدی را بیان می‌دارد که حقوق جزای اختصاصی به‌عنوان شاخه‌ای دیگر از حقوق جزا به مطالعه جرایم به صورت مجزا، انفرادی و تحلیلی در قالب خاص همان جرم می‌پردازد، و هنگام مطالعه هر جرم، قواعد عمومی و کلی را از حقوق جزای عمومی می‌گیرد؛ البته با این فرض که آن فعل یا ترک فعل طبق قوانین حقوق جزای عمومی عنوان جرم پیدا کند.

به علاوه، حقوق جزای عمومی به مطالعه مجرمین و بزهکاران پرداخته، شرایط مسئولیت و نحوه‌ی مقابله با مجرمین را مشخص می‌کند و افرادی را که به دلایلی از جمله کودکی، جنون و ... فاقد مسئولیت کیفری هستند مورد مطالعه قرار می‌دهد. این شاخه از حقوق شرایط و اوضاع و احوالی را مدنظر قرار داده و مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد که اشخاص عادی نیز در آن شرایط فاقد مسئولیت کیفری می‌باشند. مانند اجبار بحث دیگری که در حقوق جزای عمومی بررسی می‌شود، واکنش و نحوه‌ی عملکرد جامعه در مقابل بزهکاران و مجرمینی است که برهم‌زننده نظم اجتماعی هستند. پس می‌توان حقوق جزای عمومی را تضمین‌کننده‌ی نظم اجتماعی نیز به شمار آورد.

در حقوق جزای عمومی پیشگیری از تکرار جرم نیز، مورد توجه خاصی قرار دارد؛ بحثی که بخصوص در قرن گذشته همیشه مورد توجه حقوق دانان بسیاری قرار گرفته است و بیشتر با اقدامات تأمینی و اصلاح بزهکاران به این موضوع پرداخته‌اند. اقدامات تأمینی از حوزه‌های مطالعاتی حقوق جزای عمومی است.

کج مثال ۱: کدام یک از موارد زیر از حوزه مطالعات و بررسی حقوق جزای عمومی خارج است؟

- (۱) مطالعه جرم خاص سرقت (۲) اقدامات تأمینی (۳) مجازات‌ها (۴) مسئولیت کیفری اشخاص

پاسخ: گزینه «۱» همان‌طور که در تعریف بیان شد، مطالعه جرایم به طور خاص و جداگانه در مباحث حقوق جزای اختصاصی قرار می‌گیرد. حقوق جزای اختصاصی با توجه به اصول کلی و عامی که در حقوق جزای عمومی مطرح است به مطالعه تک تک جرایم به صورت موردی و خاص می‌پردازد. مثل جرم سرقت، کلاهبرداری، خیانت در امانت و ...

تعریفی که از حقوق جزای عمومی ارائه شد تقریباً به طور کامل و جامع همه مباحث مورد مطالعه این رشته را در برمی‌گیرد ولی با توجه به اینکه در مطالعه حقوق جزای عمومی نیاز به آشنایی با مباحث دیگری نیز وجود دارد، سعی می‌شود به ارائه تعریف آن مباحث پرداخته و همبستگی‌هایی که حقوق جزای عمومی به عنوان رشته مستقل با سایر رشته‌ها دارد نیز مورد توجه قرار گیرد.

حقوق جزای بین‌الملل

قبل از تعریف این رشته، نکته‌ای که بیان آن ضروری به نظر می‌رسد این است که اصطلاح فوق‌الذکر با اصطلاح حقوق بین‌الملل کیفری که یکی از شاخه‌های حقوق بین‌الملل می‌باشد متفاوت بوده و خارج از حوزه مطالعاتی این بحث خواهد بود. مقررات حقوق بین‌الملل جزایی ناشی از توافق و قرارداد بین دولت‌هاست و مربوط به مسئولیت دولت‌ها و جرایمی که صلح و امنیت جهانی را جریحه‌دار می‌نماید هم‌چون نسل‌کشی، جنایت علیه بشریت، جرایم جنگی و هرگونه عملی که علیه صلح محسوب می‌گردد، است. این دسته از جرایم (جرایم بین‌المللی) ممکن است ذاتی باشد و بدون توافق و قراردادی، جرم

دانسته شود هم‌چون نسل‌کشی و یا قراردادی باشد، یعنی به موجب معاهدات بین‌المللی منطقه‌ای یا جهانی جرم‌انگاری شود مانند کنوانسیون وین ۱۹۴۸ در زمینه‌ی مبارزه با مواد مخدر و روان‌گردان. در حالی که حقوق جزای بین‌الملل، حاصل صلاحیت قانونی هر دولت نسبت به جرایم ارتكابی است در مقابل مراجع جزایی خارجی و قوانین خارجی.

در واقع تعریف حقوق جزای بین‌الملل به شرح ذیل است:

حقوق جزای بین‌الملل یکی از شاخه‌های حقوق داخلی است و اصول و قواعد خود را از قوانین و مقررات داخلی می‌گیرد ولی آنچه که به آن جنبه‌ی بین‌المللی می‌بخشد توجه و سعی آن در تعیین صلاحیت کیفری مملکت در زمینه‌ی جرایمی است که یک عامل برون‌مرزی در آن دخالت دارد؛ عامل برون‌مرزی یا ناشی از محل وقوع جرم است یا تابعیت مرتکب جرم. این علم اعتبار احکام جزایی صادره از ممالک خارجی و نحوه و چگونگی و شرایط اجرای قوانین جزایی خارجی را هم مورد بررسی قرار می‌دهد.

در نتیجه: حقوق جزای بین‌الملل عبارت است از صلاحیت یک دولت در کیفر دادن جرایم ارتكابی در خارج از قلمرو آن دولت، که یا توسط اتباع آن دولت در خارج از قلمرو آن دولت بوده (اصل صلاحیت شخصی) یا جرایمی که علیه منافع کشور، در خارج از قلمرو آن کشور توسط بیگانگان یا اتباع خود آن دولت به وقوع پیوسته است. (اصل صلاحیت واقعی)

حقوق جزای بین‌الملل از نظر اصول و قواعد، تابع حقوق جزای عمومی است و نمی‌تواند از اصول آن تخطی کند.

کلمه مثال ۲: آیا یک کشور می‌تواند به جرایم بیگانگان که در خارج از قلمرو آن دولت مرتکب جرم می‌شوند رسیدگی کند؟

(۱) خیر هرگز چنین اقدامی صورت نخواهد گرفت.

(۲) بله، همیشه می‌تواند رسیدگی کند

(۳) بله، اگر آن جرم به زیان آن کشور باشد.

(۴) خیر، برخلاف مقررات بین‌المللی است.

پاسخ: گزینه «۳» همان‌طور که در تعریف ذکر شد اگر جرمی توسط بیگانگان و اتباع دیگر کشورها صورت گیرد و در صورتی که به زیان کشور باشد آن کشور می‌تواند به آن جرم رسیدگی کرده و مرتکب را مورد محاکمه قرار دهد؛ حتی اگر در خارج از قلمرو آن کشور باشد.

مهم‌ترین اصول تعیین‌کننده در حقوق جزای بین‌الملل

۱- اصل صلاحیت سرزمینی

صلاحیت سرزمینی عبارت است از: صلاحیت کیفری یک دولت نسبت به جرایم ارتكاب یافته در قلمرو آن. این صلاحیت، عام و در برگیرنده‌ی همه جرایم اعم از مهم و کم‌اهمیت و همه مرتکبین اعم از تبعه و بیگانه است (در تحقق این صلاحیت، محل اقامت مرتکب یا مجنی‌علیه نیز بی‌تأثیر است). علاوه بر این، صلاحیت سرزمینی صلاحیتی مستقل است که برای اعمال آن قوانین خارجی مورد توجه قرار نمی‌گیرد؛ به این معنا که برای رسیدگی دادگاه‌های ملی الزامی به جرم بودن عمل مرتکب، بر طبق قانون ملی او یا قانون ملی مجنی‌علیه وجود ندارد بلکه فقط قوانین جزایی محل وقوع جرم مورد توجه قرار می‌گیرد. (قانون مجازات بخشی از قوانین جزایی است)

ماده ۳ قانون مجازات اسلامی بیانگر اصل صلاحیت سرزمینی است که اشعار می‌دارد: «قوانین جزایی ایران درباره کلیه اشخاصی که در قلمرو حاکمیت زمینی، دریایی و هوایی جمهوری اسلامی ایران مرتکب جرم شوند اعمال می‌شود مگر آنکه به موجب قانون ترتیب دیگری مقرر شده باشد».

کلمه مثال ۳: در هنگام رسیدگی به جرم یک بیگانه که در خاک کشور دیگر مرتکب جرم شده است دادگاه ملی کدام قانون جزائی را مدنظر قرار می‌دهد؟

(۱) قانون کشوری که مجرم تابعیت آن را دارد.

(۲) قانون کشوری که مجنی‌علیه تابعیت آن کشور را دارد.

(۳) قانون کشور ثالثی مورد توجه قرار می‌گیرد

(۴) قانون داخلی کشوری که جرم در آن ارتكاب یافته است.

پاسخ: گزینه «۴» با توجه به اصل صلاحیت سرزمینی دادگاه‌های هر کشوری صلاحیت رسیدگی به همه جرایمی که در داخل آن کشور به وقوع می‌پیوندد را دارا می‌باشد و دادگاه‌ها در هنگام رسیدگی به قوانین داخلی توجه نموده و بر اساس همان قوانین، مبادرت به صدور حکم می‌نمایند.

استثنائات وارد بر اصل صلاحیت سرزمینی: ۱- مصونیت دیپلماسی ۲- مصونیت ناشی از ایفای وظایف نمایندگی خارجی ۳- ارتكاب جرم در کشتی و هواپیماهای خارجی

این اصل دارای دو جنبه مثبت و منفی است. از یک طرف همه ساکنان یک کشور - اعم از تبعه و بیگانه - را مطیع قوانین جزائی کشور می‌داند ولی از طرف دیگر اقتضا عدم صلاحیت کشورهای دیگر است که جرم در خارج از سرزمین آن‌ها رخ داده است. (در فصول آینده به‌طور مسبوط به این اصل خواهیم پرداخت).

۲- اصل صلاحیت شخصی

این اصل نمایانگر این نکته است که کلیه اتباع آن دولت چه در خارج و چه در داخل کشور مرتکب جرم شوند یا بزه‌دیده واقع شوند. طبق قوانین داخلی و در دادگاه‌های داخلی به جرم آنها رسیدگی می‌شود. این اصل دارای دو جنبه مثبت (فعال) و منفی (منفعل) می‌باشد.

صلاحیت شخصی می‌تواند فعال باشد به این معنی که به طور مثال یک تبعه ایرانی در خارج از کشور مرتکب جرم شود (ماده ۷ ق.م.ا) و یا یک تبعه ایرانی در خارج از کشور، بزه‌دیدۀ واقع شود و جرمی علیه وی صورت بگیرد (ماده ۸ ق.م.ا) که به این فرض، صلاحیت شخصی منفعل می‌گویند.

کلمه مثال ۴: منظور از جنبه‌ی منفعل در اصل صلاحیت شخصی چیست؟

- ۱) صلاحیت دادگاه کشور متبوع مجنی‌علیه در رسیدگی به آن جرم
- ۲) عدم صلاحیت دادگاه کشور متبوع مجنی‌علیه در رسیدگی به آن جرم
- ۳) صلاحیت دادگاه کشور متبوع مجرم در رسیدگی به جرم
- ۴) عدم صلاحیت دادگاه کشور متبوع مجرم در رسیدگی به جرم

پاسخ: گزینه «۱» جنبه‌ی منفعل صلاحیت شخصی ناظر به صلاحیت دادگاه‌های کشوری است که مجنی‌علیه تابعیت آن کشور را داراست و دادگاه کشور متبوع مجنی‌علیه، خود را صالح به رسیدگی به آن جرم می‌داند.

ماده ۷ قانون مجازات اسلامی که ناظر به جنبه‌ی فعال صلاحیت شخصی در قوانین جزایی است، مقرر می‌دارد:

«علاوه بر موارد مذکور در مواد فوق چنانچه هریک از اتباع ایران در خارج از کشور مرتکب جرمی شود، در صورتی که در ایران یافت و یا به ایران اعاده گردد، طبق قوانین جمهوری اسلامی ایران محاکمه و مجازات می‌شود مشروط بر اینکه:

الف) رفتار ارتكابی به موجب قانون جمهوری اسلامی ایران جرم باشد.

ب) در صورتی که جرم ارتكابی از جرایم موجب تعزیر باشد، متهم در محل وقوع جرم محاکمه و تبرئه نشده یا در صورت محکومیت، مجازات کلاً یا بعضاً درباره او اجراء نشده باشد.

پ) طبق قوانین ایران موجبی برای منع یا موقوفی تعقیب یا موقوفی اجرای مجازات یا سقوط آن نباشد».

کلمه مثال ۵: کدام یک از اصول زیر در قوانین جزایی ایران مورد توجه قرار گرفته است؟

۱) اصل صلاحیت سرزمینی	۲) اصل صلاحیت شخصی
۳) جنبه‌ی مثبت صلاحیت شخصی	۴) همه موارد

پاسخ: گزینه «۴» همه موارد ذکر شده در قوانین جزایی مورد تأیید و توجه قرار گرفته است.

۳- اصل صلاحیت واقعی

این اصل، مکمل اصل شخصی بودن قوانین کیفری است. در مواردی دولت‌ها حق تعقیب پاره‌ای جرایم حساس و مغل امنیت و استقلال را برای خود قابل شده‌اند و این در صورتی است که جرم در حوزه‌ی قلمرو آن دولت رخ نداده باشد و گر نه اصل صلاحیت سرزمینی قابل اعمال می‌باشد و اگر مجرم نیز تابع آن کشور نباشد، باز هم صلاحیت واقعی اعمال می‌شود.

ماده ۵ قانون مجازات اسلامی بیانگر این اصل در قوانین جزایی کشور می‌باشد:

«هر شخص ایرانی یا غیر ایرانی که در خارج از قلمرو حاکمیت ایران مرتکب یکی از جرایم زیر یا جرایم مقرر در قوانین خاص گردد، طبق قوانین جمهوری اسلامی ایران محاکمه و مجازات می‌شود و هرگاه رسیدگی به این جرایم در خارج از ایران به صدور حکم محکومیت و اجرای آن منتهی شود، دادگاه ایران در تعیین مجازات‌های تعزیری، میزان محکومیت اجراء شده را محاسبه می‌کند:

الف) اقدام علیه نظام، امنیت داخلی یا خارجی، تمامیت ارضی یا استقلال جمهوری اسلامی ایران

ب) جعل مهر، امضاء، حکم، فرمان یا دست‌خط مقام رهبری یا استفاده از آن

پ) جعل مهر، امضاء، حکم، فرمان یا دست‌خط رسمی رئیس‌جمهور، رئیس قوه قضائیه، رئیس و نمایندگان مجلس شورای اسلامی، رئیس مجلس خبرگان، رئیس دیوان عالی کشور، دادستان کل کشور، اعضاء شورای نگهبان، رئیس و اعضاء مجمع تشخیص مصلحت نظام، وزرا یا معاونان رئیس‌جمهور یا استفاده از آنها

ت) جعل آراء مراجع قضایی یا اجرائیه‌های صادره از این مراجع یا سایر مراجع قانونی و یا استفاده از آنها

ث) جعل اسکناس رایج یا اسناد تعهدآور بانکی ایران و همچنین جعل اسناد خزانه و اوراق مشارکت صادرشده یا تضمین شده از طرف دولت یا تهیه یا ترویج سکه قلب در مورد مسکوکات رایج داخل»

نکته: اصل صلاحیت واقعی استثنایی بر اصل صلاحیت سرزمینی است.

۴- اصل صلاحیت جهانی (همگانی)

برخی جرایم از چنان آثاری برخوردارند که ارتکاب آنها نه تنها نظم عمومی محل وقوع جرم را مختل می‌سازد بلکه آثار آن در فراسوی مرزها نیز مشهود است. در واقع شدت و وسعت این جرایم به نظم عمومی بین‌المللی لطمه می‌زند. به گونه‌ای که وجدان جامعه بین‌المللی جریحه‌دار می‌شود. این اصل در واقع به منظور جلوگیری از بی‌کیفر ماندن مجرمینی پیش‌بینی شده است که اعمال مجرمانه آنها جامعه بشری را متأثر ساخته که هر چند همه دولت‌ها در مقابله با این جرایم خود را صالح می‌دانند اما صلاحیت محاکمه و مجازات مرتکب به طور سنتی به دولتی داده می‌شود که مرتکب در قلمرو آن یافت شود. بنابراین اگر کشوری به موجب صلاحیت سرزمینی، شخصی یا واقعی نتواند رسیدگی را انجام دهد، با توجه به شروط دیگری از جمله حضور یا یافت شدن مجرم در کشور محل دستگیری، عدم رسیدگی قبلی و جرم بودن عمل مرتکب، می‌تواند مطابق اصل صلاحیت جهانی عمل نماید.

ماده ۹ قانون مجازات اسلامی بیانگر این اصل در حقوق جزای بین‌الملل است:

«مرتکب جرایمی که به موجب قانون خاص یا عهدنامه‌ها و مقررات بین‌المللی در هر کشوری یافت شود در همان کشور محاکمه می‌شود، اگر در ایران یافت شود طبق قوانین جزایی جمهوری اسلامی ایران محاکمه و مجازات می‌گردد».

کج مثال ۶: بر طبق کدام یک از اصول زیر، مرتکب جرم در هر کشوری یافت شود دادگاه‌های آن کشور صالح به رسیدگی خواهند بود؟

(۱) صلاحیت سرزمینی   (۲) صلاحیت شخصی   (۳) صلاحیت همگانی   (۴) صلاحیت واقعی

پاسخ: گزینه «۳» اصل صلاحیت همگانی یا جهانی بیانگر این نکته است که مرتکبین جرایمی با ابعاد بین‌المللی مانند نسل‌کشی، دزدی دریایی و جنایات علیه بشریت در هر کشوری یافت شوند، دادگاه‌های همان کشور صالح به رسیدگی می‌باشند.